

Frank Wollman v kontextu strukturální teorie a terénních výzkumů slovesného folkloru (Příspěvek k nálezu tzv. wollmanovského moravského sběru)

Anna Zelenková

DOI: 10.21104/CL.2017.4.02

Frank Wollman's Connection to the Structural Theory and Field Research on Literary Folklore (A Contribution Related to the Find of Wollman's Moravian Collection)

Abstract The first part of the paper describes Frank Wollman's (1888–1969) theoretical opinions on the genesis, nature and function of folklore formulated by the Czech comparatist and Slavonic scholar in his hitherto unpublished university textbook *Uvedení do metodologie literárněvědné a do teorie literatury* (přelom 40.–50. let 20. stol.) [An introduction to the methodology of literary theory and to the theory of literature (at the turn of 1950s)]. Generally, Wollman conceived the textual ingredient of folklore as a reproductive art attached through its formative capacity to the entire verbal art. His structuralist starting points were reflected here primarily in the conviction that what matters in an analysis of a folkloric text is not its originality, but the act of reception and an individual existence, i.e. communicatively semiotic being. The second part of the paper examines “Wollman's Moravian collections”, deemed lost by the pundit community. In contrast to the extensive collection of Slovak folk prose, completed by Wollman and his Bratislava-based students between 1928–1947 and not published, except in selections, until the turn of the millennium (*Slovenské ľudové rozprávky 1–3*, 1993–2004) [Slovak folk stories], the field researches in the whole territory of Moravia were conducted under Wollman's

guidance by his students at Brno University. Regardless of these collections being carried on between 1929–1933, with only a limited circle of narrators and recorders, their genre and thematic variety manifest a specific type of folk verbal art interconnecting West Slavonic and East Slavonic cultural areas within the Central European context. The find of Moravian collections in Wollman's private inheritance and their expected publication can thus be seen as a seminal contribution to the history of both Czech and modern European folklore studies.

Keywords Frank Wollman, Moravian collection of folk verbal art, Czech and Slovak folklore studies, the structural theory of folklore.

Contact doc. PhDr. Anna Zelenková, Ph.D., Slovanský ústav Akademie věd ČR, v. v. i., Valentinská 1, 110 00 Praha 1, Czech Republic; e-mail: zelenkova.anna@centrum.cz.

Jak citovat / How to cite Zelenková, Anna. (2017). Frank Wollman v kontextu strukturální teorie a terénních výzkumů slovesného folkloru. (Příspěvek k nálezu tzv. wollmanovského moravského sběru.) *Český lid* 104, 433–452. doi:http://dx.doi.org/10.21104/CL.2017.4.02

Frank Wollman (1888–1969) je v dějinách evropské slavistiky znám jako průkopník srovnávacích dějin slovanských literatur a znalec jihoslovanského písemnictví. Ve vztahu k výzkumu folkloru bývá připomínán v souvislosti s vědeckým studiem ústních lidových tradic, zejména s iniciováním a metodickým vedením terénních sběrů lidové slovesnosti na slovenském území. I přes své počáteční rozhodování mezi vědou a uměleckou dráhou se nakonec rozhodl pro kariéru univerzitního pedagoga a badatele a od roku 1928 přednášel slavistické disciplíny zahrnující i semináře z teorie a dějin slovanského folkloru na FF Masarykovy univerzity v Brně, kam přešel z Univerzity Komenského v Bratislavě. I přes tento odchod na brněnskou univerzitu, Wollman externě vyučoval na FF UK v Bratislavě slovanské literatury a folklor až do zimního semestru 1940, kdy jako profesor české národnosti na základě nové legislativy musel opustit slovenské území (Zelenková 2009: 282). A v oblasti folkloru se právě v tomto univerzitním bratislavském a brněnském prostředí zviditelnil organizací sběru nejen slovenské, ale i moravské lidové prózy.

V naší studii se nejdříve pokusíme přehledově poukázat na genezi Wollmanova pojetí ústní slovesnosti, jak se formovalo v meziválečném období a také v 50. letech 20. století, přičemž dosud nevydané skriptum *Uvedení do metodologie literárněvědné a do theorie literatury* (1949–1951)¹ umožňuje představit slavistu i jako teoretika ústní slovesnosti (srov. Zelenková 2006; 2011). V druhé části podáme prvotní zprávu o nalezení tzv. wollmanovských moravských sběrů, které byly považovány za nešťastně ztracené a které jsou ojedinělým rukopisným materiálem dokládajícím výskyt a dobovou životnost lidové prozaické tradice na moravském území. Jejich podrobné látkové a motivické zhodnocení proběhne při jejich připravovaném vydání.

I.

Ve vztahu F. Wollmana k folkloru lze vyčlenit zhruba čtyři vývojové etapy determinované jak výběrem badatelského předmětu, tak i postupnou modifikací vědecké metody, přičemž tyto etapy se často paralelně prostupují a překrývají.² V první fázi (do počátku 20. let) představované prvními statěmi *Pověst o bílé paní v literatuře a tradicích českého lidu* (Wollman 1912–1913) a *Vampyrické pověsti v oblasti středoevropské* (Wollman 1920–1922) se slavista vyrovnával s dědictvím předchozích literárněvědných škol (historická poetika Alexandra Nikolajeviče Veselovského, folklorní tematologie Jiřího Polívky, kulturněhistorická etnografie ad.). V roce 1919 odešel na Slovensko, kde pak

1 Wollman, F.: *Uvedení do metodologie literárněvědné a do theorie literatury* (Brno). Strojopis skript se našel na MU v Brně a připravuje se ke kritickému vydání. Kapitulu *Lidová slovesnost – folklór* publikovala Zelenková 2011: 179–183.

2 B. Beneš v medailonu *Folklorista Frank Wollman* (Beneš 1958) rozlišuje tři vývojové etapy, z nichž první ukončuje rokem 1918, druhou umísťuje do meziválečného období a třetí spojuje s Wollmanovými monografiemi po roce 1945.

od roku 1923 začal přednášet jako docent na FF UK v Bratislavě. O přidělení na Slovensko požádal Jaroslava Vlčka, který působil jako přednosta slovenského oddělení na MŠANO v Praze a který vyhověl této žádosti s podmínkou, že na Slovensku bude pokračovat i ve sběru tamní ústní slovesnosti, jak se jí na počátku 20. let zabýval J. Polívka (připravoval I. svazek *Súpisu slovenských rozprávok*, 1923). O vědeckých ambicích začínajícího Wollmana v oblasti zpracování ústních lidových tradic vypovídá i otázka adresovaná v únoru 1919 po příchodu do Bratislavy Čenku Zíbrtovi: „*Není Vám známo... zda pracuje někdo na dějinách folklóru? Jak račte věděti, mám je rozpracované. Ale nechtěl bych závoditi ani s Polívkou ani s Horákem;*“³ a list J. Vlčkovi 8. 10. 1920, ve kterém Wollman napsal, že „*československý folklór zůstal v začátku prací pramenných*“.⁴

V druhé fázi na přelomu 20. a 30. let Wollman analyzoval rozsáhlý materiál orientovaný na historicko-srovnávací studium slovanských literatur a folkloru v rámci evropského kontextu (*Slovesnost Slovanů*, 1928; *Dramatika slovanského jihu*, 1930; *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské*, 1936 ad.). Slovanská slovesnost je zde charakterizována z hlediska jednoty orálního a uměleckého písemnictví a termín slovesnosti, který Wollman poprvé uplatnil v podstatě jediném strukturalistickém pokusu o srovnávací literární dějiny, v *Slovesnosti Slovanů*, byl inspirován jungmannovskou koncepcí písemnosti představující soubor písemných a ústně tradovaných památek. Právě spojitost lidové kultury s umělou tvorbou považoval za obligatorní rys slovanských literatur. V stati *Lidová slovesnost v jazykově literárním obrození Slovanů* ještě prohloubil své přesvědčení o organické komplementaritě folklorních jevů a umělé literatury, kterou interpretoval jako „*fakt neustálého protikladného objímání a splývání*“ (Wollman 1956: 559).

V další fázi Wollman pokračoval ve svých sondách do dějin slovanských literatur, jejichž nedílnou součástí představuje i zkoumání střeoevropského a jihoslovanského folkloru, zároveň však v tomto období, v letech 1928–1948, se konstitovala tzv. wollmanovská sběratelská akce, která vešla do dějin evropské folkloristiky jako monumentální, metodologicky organizovaný sběr slovenské lidové prózy v původní nářečové podobě. Hlavním cílem bylo vedle pramenného zachycení lidové prozaické slovesnosti i doplnění Polívkova *Súpisu slovenských rozprávok* (srov. Wollman 1993: 602–612). Tuto akci podle Wollmanovy metodiky vykonali studenti *Oddelenia pre slovanské tradície a literatúry* na FF UK v Bratislavě. Slovenská folkloristika (díky zejména V. Gašparíkové) s více než padesátiletým odstupem tento sběr v letech 1993–2004 výběrově publikovala (*Slovenské ľudové rozprávky 1–3*), přičemž analyticky zachytila v textech zejména Viery Gašparíkové (Gašparíková 1986; 1988), ale i například Márie Kolečányi-Kosové (Kolečányi-Kosová 1958), Hany Hlôškové (Hlôšková 2004;

3 F. Wollman v dopise Č. Zíbrtovi 11. 2. 1919, uloženo v LA PNP, fond Č. Zíbrt.

4 F. Wollman v dopise J. Vlčkovi 28. 10. 1920, uloženo v LA PNP, fond J. Vlček.

2005), jeho genezi a složitý proces zpracování folklorní prózy sesbírané z celého území Slovenska. Tento sběr zahrnuje všechny druhy a žánry ústní lidové tradice a dokumentuje obsahovou a formální osobitost slovenského folkloru a „*ako celok predstavuje čin, ktorý nemá obdobu v danom období snád nikde v zahraničí*“ (Gašparíková 1988: 363).

Ve čtvrté fázi, po roce 1945 a především v 50. letech, se Wollman k folklorní problematice vrátil především prostřednictvím své pedagogické praxe na brněnské filozofické fakultě, kdy se zaměřil na problematiku ruského folkloru, který interpretoval na svých seminářích. Tyto impulzy v době doznívání strukturální estetiky a nástupu radikálního marxismu nepřijímal nekriticky. Podle Danuše Kšicové nové metodologii nikdy úplně nepodleh a i přes dobové užití marxisticko-leninské teorie a odkazů na sovětské zkušenosti svůj strukturalistický základ nikdy neopustil (Kšicová 2006). Jak vyplývá ze zachovaných referátů jeho posluchačů, na svých seminářích v 50. letech o lidové slovesnosti veřejně vystupoval proti vulgarizujícím sociologizujícím výkladům, kdy nekritické přejímání „sovětských zkušeností“ podle něho svědčilo o neznalosti vlastní vědecké tradice nastupující folkloristické generace. Například v doslovu Vladislava Stanovského k monografii Natalji Pavlovny Kolpakovové *Kniha o ruském folkloru* (1953) kritizoval jeho zjednodušující závěr: „*Československá folkloristika prakticky neexistuje*“ (Stanovský 1953: 212). Rovněž v ideologicky ovlivněných diskusích o pohádce jako o překonaném „buržoazním“ žánru, které se objevily v práci Evy Vrabcové a V. Stanovského *O ruské a sovětské lidové slovesnosti* (1954), v letním semestru 1954 ironizoval teze, které například chápaly motiv čerta odnášejícího pána do pekla za „*naivní předobraz revoluce*“ a žánr pohádky interpretovaly jako „*přesvědčivý doklad lidového ateismu*“ (Vrabcová – Stanovský 1954: 22–23).

V nejucelenější podobě podal Wollman svůj názor na podstatu a projevy ústní slovesnosti ve svém dosud nepublikovaném učebnicovém textu *Uvedení do metodologie literárněvědné a do teorie literatury* (zhruba v letech 1949–1951), kde připravil kapitolu *Lidová slovesnost – folklór* (Zelenková 2011). Jednalo se o upravený přepis jeho přednášek, zachycených posluchači ve slovanském semináři FF brněnské univerzity na přelomu 40. a 50. let. Text prezentuje Wollmana jako teoretického znalce folkloru, k němuž nepřistupuje tradičním způsobem. Jako teoretik se nezaměřoval na folklorní problematiku v celé její šíři, nezajímaly ho například hmotné projevy lidové kultury (Č. Zibrť), ani otázky lidových zvyků (Matija Murko), ale výhradně slovesná podoba folklorního textu, tj. fixovaný zápis a jeho strukturální podoba. Wollman zde navazoval na svou předchozí strukturální a fenomenologickou orientaci – zůstává tu totiž definice slovesného a folklorního výtvaru, který je daností tvarově intencionální, hodnotově a esteticky diferencovanou, vyjádřenou jazykem a vymezenou materiální existencí, s vícevrstevnými a funkcemi, v nichž se – a to platí především pro folklorní texty – nedá vyloučit ani lidský faktor. Folklór chápal jako reprodukční umění, v němž se jako základní postup uplatňovalo synkretické spojení variabilních, tematických a žánrových prvků. Vycházel přitom z faktu, že folklorní text je svou strukturální

výstavbou nositelem specificky recepční vlastnosti podněcující k neustálé reprodukci a přetváření invariantu na nový variant. Ve své přednášce charakterizoval ústní slovesnost a spojitost lidového podání s tvarovým principem, tj. s druhovým rozdělením na epiku, lyriku a drama. Podrobněji v ní definoval i sémantické vymezení termínu folklor – ústní slovesností chápal pouze tu část tradice, „*která se svou tvarovostí připíná k slovesnosti, kde ji můžeme srovnávat s umělými tvary literárními, vyprávěcími, lyrickými i dramatickými*“ (srov. Wollman 1949–1951: 59). Pojem slovesnosti jako jednoty umělé a orální tvorby představuje „*souhrn tvarů*“, mezi nimiž neustále probíhá výměna látek, forem a částečně i idejí. Tento tvarový vztah „*činí ústní slovesnost souvislou částí literárního celku*“.⁵ Wollman tím navázal na svůj referát *Problémy srovnávacího studia literatur slovanských a lidového podání slovanského, jeho cíle a metody* (Wollman 1929), s nímž vystoupil na I. sjezdu slovanských filologů v Praze 1929. Podle něho „*bádání o tradicích lidových zrušilo hranice mezi tzv. výtvary umělými, knižními a lidovými a ústními, mezi literaturou v užším smyslu slova, tj. knižní slovesností, a tradicemi, tj. ústní slovesností, a objevilo nepřetržitou fluktuaci syžetů, motivů, charakterologických i formových elementů a fabulaci v směru vertikálním i horizontálním*“ (Wollman 1929: 2).

Wollman považoval folklor za užitnou a estetickou výpověď lidových vrstev prostřednictvím kontaktní komunikace, kterou spojoval s umělou tvorbou i diachronně (např. otázka historických tradic a společného kulturněhistorického vývoje), i strukturně, a to zejména ve využití slohově druhových postupů a prostředků. Hlavní rozdíl však spočíval ve způsobu komunikace, která je kolektivní (osoba tvůrce splývá s příjemcem) a užitná, protože vychází z konkrétní události v životě lidových vrstev. Uznával určitou improvizaci podstatu, která umožňovala žánrovou variabilitu orálních projevů, ale nezabýval se synkretickou funkcí folklorních textů, jako například jejich vztahem k taneční anebo hudební složce. Ve své metodice sběru se zaměřoval především na textový zápis lidové tradice, který chápal jako svébytný slovesný text, a dával přednost recepčnímu a existenčnímu (komunikačně-sémiotickému) bytí folkloru, tj. jeho reprodukční fázi. Ve vztahu mezi tvorbou a recepcí vyzdvihoval i prvotní moment příjmu a zpracování, tj. otázku zapisovatele, přednášeče, upravovatele textu, což souviselo se sociologií a psychologií kolektivního vnímání folklorního textu.

Folklor je podle něho i sociálním aktem, který vychází z estetické normy kolektivní tradice jako specifického nadosobního systému. Uznával interdisciplinaritu folklorního výzkumu, který je založen i na poznatcích z muzikologie, lingvistiky, teatrologie, taneční vědy atd., ale folklor zařazoval „*pro jeho tvarovanost ke slovesnosti, neboť tato tvarovanost je jeho předním znakem, odlišujícím jej od zjevů podobných*“ (srov. Wollman 1949–1951: 64–65). Genetickou příslušnost k ústní slovesnosti potvrzuje i teze, že „*každý variant je nutno bráti jako samostatný slovesný tvar*“ (srov. Wollman 1949–1951: 65) a každá konkretizace

5 Wollman, F.: *Uvedení do metodologie literárněvědné a do teorie literatury* (Brno). Strojopisný text, s. 2.

interpreta se stává novým dílem, které respektuje (taktéž jako texty v umělem písemnictví) i fakt tradice. Zdůrazňoval proto, aby se tzv. etnografická struktura zkoumala nejen v rámci tradičního národopisu (etnografie), který se zabývá vesnicí, ale i v interdisciplinárním rámci sociografie. Rozšiřoval výzkum iniciátora sběru slovenských pohádek (a svého učitele) J. Polívky, jehož považoval za průkopníka moderní sociologie pohádek a strukturalistické tradice, kterou jeho žáci „budou zjemňovati a zaostrovati tím neb oním směrem“ (Wollman 1933–1934: 591). Jeho *Súpis slovenských rozprávok* (1923–1931) považoval za „největší dílo v české tradicionalistice“ (srov. Wollman 1949–1951: 66) doplňující jeho komentáře k pohádkám bratří Grimmů *Anmerkungen zu den Kinder-und Hausmärchen der Brüder Grimm 1–5* (Lipsko, 1913–1932). Wollmanova práce s materiálem a jeho interpretační závěry se ale s Polívkovou metodou do určité míry i rozcházel. Wollman doplňoval zejména migrační teorii o antropologické prvky. Společně s Petrem G. Bogatyrevem tak rozšířil a „zmodernizoval“ tehdejší chápání folkloristiky, jež obsahovala i etnopsychologické nebo antropologické aspekty, tj. zkoumala například vliv spiritistických představ či metafyzických pověr na vytváření vývojových fází lidské psychiky (Beneš 1996).

V badatelových názorech se odrážel postoj moderního komparatisty, který kombinoval a modifikoval migrační a antropologickou teorii, ale kladl přitom větší důraz, jak už jsme uvedli, na sémantickou a estetickou funkci prvků v celkové slovesné struktuře, než na hledisko původu. Podle Bohuslava Beneše se Wollman společně s Bogatyrevem stal průkopníkem strukturálně a tvaroslovně orientované folkloristiky, která svým větším důrazem na recepční akt než na proces samotné tvorby anticipovala komunikačně-sémiotické pojetí moderní české a slovenské folkloristiky (Beneš 1996).

II.

V závěru už uvedeného Wollmanova skriptového textu se objevila i zmínka o moravských sběrech realizovaných brněnským seminářem v meziválečném období. Z hlediska počtu jednotlivých záznamů, vypravěčů a jejich zapisovatelů, moravský sběr představoval malý zlomek v konfrontaci s monumentální slovenskou akcí, která měla, jak napsala V. Gašparíková, „záchranářský“ charakter (Gašparíková 1988: 354). Zápisy slovenské ústní lidové tradice byly od samého počátku metodicky koncipovány jako komplexní výzkum folklorní prózy na celém území Slovenska, který po delší césuře navazoval na ojedinělé a dosahem omezené záznamy Jozefa Ludovíta Holubyho, Štefana Mišíka a Samuela Czambela. Moravské sbírky – rovněž s předem pevně stanovenou vědeckou metodikou – byly geograficky výběrové a ve srovnání s paralelně probíhajícím výzkumem slovenského folkloru měly limitovanou heuristickou bázi. Důvody omezeného rozsahu třeba hledat v rozdílu mezi stavem a úrovní rozvinutějšího sběratelství a folkloristického zájmu na Moravě a na Slovensku (srov. Sirovátka 1959). Sběry Wollmanova brněnského semináře totiž

navazovaly na početnější úsilí vědců i spisovatelů zachycujících a v duchu obrozeného romantického kultu od počátku 19. století literárně stylizujících písně, pověsti, pohádky, přísloví apod., které zastupovaly moravské sběry. Byly zde k dispozici zápisy Matěje Mikšíčka, Daniela Slobody, Josefa Stanislava Menšíka, Františka Bartoše, Františky Stránecké, Beneše Metoda Kuldy a Václava Tilleho. Právě jeho záznamy valašských pohádek sebraných v Rožnově a v Bečvě v roce 1888 a vydané v letech 1901–1902 (Tille 1901–1902) Wollman ve své skriptové kapitole *Lidová slovesnost – folklor* považoval za první českou, ryze vědecky připravenou edici folklorní prózy, která vzbudila v české slovesné folkloristice jednu z prvních zásadnějších metodologických diskusí o podstatě a způsobech terénního výzkumu i vydávání edic ústní slovesnosti (Blümllová 2010: 64).⁶ Navíc Tille ve své komentované bibliografii *Soupis českých pohádek I, II/1 a II/2* (1929, 1934 a 1937), vznikající synchronně s wollmanovským moravským sběrem, podal kritické záznamy moravských pohádek s charakteristikami vypravěčů a klasifikaci látkových syžetů. Slavistovi byl zároveň blízký i Tilleho zájem o mytologii a metafyzické jevy v ústní tradici, tj. sociologické zaměření (Blümllová 2010: 71), které využil ve svých raných folkloristických studiích o vampyrismu a pověstech o bílé paní.

Jak jsme již uvedli, Wollmanovy moravské sběry byly odbornou veřejností považovány za ztracené, a proto byly neznámé. Antonín Satke v stati *Nešťastné ukončení wollmanovských moravských sběrů* (Satke 2006) potvrdil tento názor, který sdílel i Slavomír Wollman (Wollman 1995) a který zazněl i při prezentaci *Slovenských lidových rozprávok 1–3* v Bratislavě v květnu 2005, a to, že zápisy, které se nacházely v pracovně F. Wollmana na FF tehdejší brněnské univerzity, byly po jeho smrti v květnu 1969 omylem zlikvidovány, respektive odevzdány do sběru (Satke 2006: 130). Satke v této souvislosti připomněl „smutný osud“ těchto sběrů, které realizovala zhruba desítká seminaristů v 30. letech 20. století. Se zápisy v druhé polovině 30. let a v poválečném období Wollman nic nepodnikal, protože s publikováním a komentáři se počítalo až po dokončení sběru a vydání slovenských pohádek. Pouze příležitostně ze sběrů čerpali v brněnské pracovně formou ojedinělých, dnes nezachovaných opisů jeho seminaristé. Satke uvedl, že z celého konvolutu písemností máme zápisy jen od dvou autorů, a to od Bedřicha Havlíčka, zabývajících se zbojnickou slovesnou tematikou na Valašsku, je k dispozici pouze bibliografický soupis písemných záznamů ústní slovesnosti lidového vypravěče Stoklasy, které původně zapsal Bořivoj Novák (1906–1973). Druhým známým vypravěčem z Beskyd byl Vincenc Žáček, jehož 13 povídek a pohádek zachytil František Vahala (1911–1974). Tyto zápisy, které měly být jediné z moravské akce uchované v textové celistvosti, si v 50. letech za účelem pořízení kopií vypůjčil Slezský studijní ústav v Opavě, jehož byl Satke od roku 1953 externím a od roku 1955 řádným interním zaměstnancem

6 F. Wollman v dopise V. Tillemu 15. 2. 1927 napsal: „... muži Vašeho rázu a ducha bych přál věčnou mladost jako dar bohů a ne... jen jako znak vnitřní síly a krásy.“ Uloženo v LA PNP, fond V. Tille.

(Pospíšilová 2001). Právě Vahala v létě 1931 zapsal celkově 129 pohádek, humor-
ných příběhů a pověrečných povídek. Nejcennější z nich však byly právě zápisy
vypravěče Žáčka, z nichž některé byly podle kopie těchto záznamů přetištěny
v časopise Radostná země v letech 1951 (*Zbujnici*) a 1957 (*Černo princezna, Chlu-
paty princ*) (Vahala 1951: 165–166; 1957). Autorský typ lidové narace v Žáčkově
podání Satke částečně charakterizoval ve studii *Vypravěč – humorista a satirik –
nejčastější typy v současném prozaickém folklóru* (Satke 1973). Později byly tyto
folklorní příběhy vypravěče Vincence Žáčka (8 zápisů) převzaty do reprezen-
tativního souboru *Pohádky, povídky a humorky ze Slezska* (1984) sestaveného
A. Satkem. V něm se z Vahalova sběru objevili ještě dva vypravěči – Josef Vrobel
(pohádka *Čert na službě*, celkem zapsáno 8 textů) a Marie Kaňáková (pohádka
O jednom kmotříčku, celkem zapsány 2 texty) (dále srov. Pospíšilová – Zobačová
2005). Dvě zapsané povídky od J. Vrobela byly publikovány i v Radostné zemi
1951 (*O jednom kralovi, Zbujnici*) (Vahala 1951: 164–165).

K definitivnímu „vymazání“ těchto moravských sběrů z dějin česko-sloven-
ské folkloristiky pravděpodobně přispělo nejen obecně sdílené přesvědčení
o jejich zničení, ale také skutečnost, že samotný F. Wollman o nich nezane-
chal jakoukoli zmínku ve své bibliografii, ani o nich, až na jedinou výjimku
(Wollman 1935), nereferoval v 30. letech v Ročenkách Slovanského ústavu,
který spolu s FF MU tyto cesty studentů za lidovými vypravěči částečně finan-
coval. Ve zprávě z roku 1935 interpretoval výsledek sběru u většiny poslu-
chačů za „velmi uspokojivý“, a v některých případech za „významný“, přičemž
se domníval, že bude nutné se k nově objeveným regionálním vypravěčům vrá-
tit navazujícím výzkumem (Wollman 1935). Přesto Wollman již v prosinci 1932
považoval práci na organizovaném sběru na Moravě za téměř dokončenou,
jak psal v žádosti o dofinancování akce v prosinci 1932 adresované Sboru pro
výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi při Slovanském ústavu v Praze, jehož
byl řádným členem: „*Chtěl bych – a snad budu nucen – celý tento podnik uza-
vřítí už tohoto roku; proto žádám, aby Sbor v zájmu této důležité věci mé žádosti
vyhověl.*“⁷ V podobném duchu psal i předsedovi Slovanského ústavu M. Mur-
kovi, od něhož čekal podporu v otázce příspěvku na moravská dialektologická
a etnologická studia. V roce 1933 měla probíhat práce na utřídění materiálu
sebraného v rámci semináře: „*Vyrůstá to na největší sběr slovenských tradic,
nemluvě ani o moravských,*“⁸ tak hodnotil výsledky badatelského úsilí svých stu-
dentů. Také se domníval, že zhruba desítka studentů výzkum dokončí v roce
1933 v geograficky a folklorně blízkých oblastech západního a středního Sloven-
ska. Sbor podobným žádostem většinou bez problémů vyhovoval s podmínkou,
že výsledky vědeckého a edičního zpracování v podobě dílčích publikačních
výstupů v sérii Slovanského ústavu Zprávy sboru budou uveřejněny. Wollman

7 F. Wollman v dopise Sboru 16. 12. 1932, uloženo v Archivu AV ČR v Praze, fond Slovanský ústav.

8 F. Wollman v dopise M. Murkovi 22. 2. 1933, uloženo v LA PNP, fond M. Murko.

však nakonec rozhodl, že vzhledem k zdržení v létě 1933 – „zaměstnání vypravěčů na poli“⁹ – se připraví „souborný rozbor“ až po završení celé akce.

Jak známo, kompletní zhodnocení formou ediční prezentace a vědeckých studií v případě tohoto terénního výzkumu nikdy neproběhlo. V druhé polovině 30. let pokračovala práce na sbírání slovenského materiálu, u kterého se počítalo v roce 1938 se sestavením bibliografického katalogu motivů, který měl být konfrontován s látkoslovnou klasifikací Polívkova *Súpisu slovenských rozprávok* jako jistého „úvodu“ ke kritickému zpracování a uveřejnění tohoto rozsáhlého výzkumu.¹⁰ Veškeré práce poté zastavila druhá světová válka a v období po roce 1945 se pozornost soustředila výhradně na vydání autentického materiálu prozaické lidové slovesnosti na Slovensku, které se komplexně uzavřelo s velkým časovým odstupem až na přelomu 20. a 21. století. K vyvrácení názoru o ztracených moravských sběrech došlo až v roce 2016, kdy jsme při studiu badatelovy osobní pozůstalosti zjistili, že v tomto rozsáhlém, nekatalogizovaném a archivně nezpracovaném konvolutu písemností a různých materiálů se nachází větší listinný soubor skládající se z množství papírových desek a sešitů. Ty byly zabaleny do balíku, na němž bylo rukou syna, S. Wollmana, napsáno: *Rkp. sbírek lidových tradic – moravských a moravsko-slovenských pořizovaných prof. F. Wollmanem*. K předchozímu uvedení slov S. Wollmana o ztrátě moravských zápisů můžeme dodat, že jde jen o zdánlivý paradox, který lze vysvětlit velkou časovou césurou a vnějšími nepříznivými okolnostmi – v době úmrtí F. Wollmana v květnu 1969 S. Wollman pobýval jako hostující profesor slavistiky na universitě v Los Angeles, a proto pozůstalost svého otce přebral až s určitým odstupem času. Počátkem 70. let ji převezl do tehdejšího Ústavu pro českou a světovou literaturu ČSAV, kde ji jen obrysově a v rychlosti popsal. Manipulace s tímto rozsáhlým archivním materiálem v důsledku institucionálních změn a následného stěhování přiměla S. Wollmana počátkem 90. let k uložení do Literárněvědného oddělení obnovovaného Slovanského ústavu. Vzhledem k tomu, že tato pozůstalost (jako soukromý wollmanovský majetek) nebyla žádnou institucí oficiálně přebrána, tak S. Wollman ji nakonec v důsledku nepříznivých personálních výměn v Slovanském ústavu převezl do svého pražského bytu, kde zůstala uložena až do jeho smrti. Je pravděpodobné, že si už s více než třicetiletým odstupem ani nebyl vědom toho, že součástí této rozsáhlé pozůstalosti je i zapomenuté uložení moravských sběrů.

Z prvotního průzkumu těchto wollmanovských moravských sběrů lze podat předběžnou „náleзовou“ zprávu, z níž vyplývá několik relevantních faktografických skutečností. Sběr probíhal hlavně v letech 1929–1933, kdy necelá desítká seminaristů podle Wollmanova sdělení zaznamenala 40 sbírek (srov. Zelenková 2011: 183).¹¹ Přípravy slovanského semináře v Brně na moravský sběr

9 F. Wollman v dopise Sboru 30. 12. 1933, uloženo v Archivu AV ČR v Praze, fond Slovanský ústav.

10 Srov. dopis F. Wollmana Matici slovenské 9. 5. 1938, v opisu uloženo v LA SNK v Martině, sign. 164 AL 19.

11 Tento údaj uvádí zhruba s dvacetiletým odstupem od skončení sběru F. Wollman.

však začaly již roku 1928, ihned po Wollmanově odchodu z Bratislavy do Brna. Celkově bylo zapsáno v příslušných moravských dialektech 1065 rozsahem variabilních textů ústní lidové slovesnosti od 222 vypravěčů, což ve srovnání s wollmanovským sběrem slovenského folkloru, realizovaného v letech 1928–1947 (wollmanovský archiv uložený v archivu Ústavu etnologie v Bratislavě eviduje asi 2 220 pohádek) (Gašparíková 2004a: 864), ukazuje na menší počet zapisovatelů i vypravěčů v daných lokalitách, avšak podtrhuje intenzitu celého terénního výzkumu a zejména produktivitu sběratelského úsilí posluchačů brněnského semináře, kteří se zasloužili o zprostředkování tohoto unikátního materiálu moravské lidové prózy. Podle strojopisu pořízeného pravděpodobně samotným Wollmanem, který přehledně bibliograficky zachytil odevzdané přepisy folklorních textů v jednotlivých sešitech a deskách, se jednalo o následující soubory, které uvádíme podle abecedního pořadí zapisovatelů:

- Jan Černý: I. *Povídky sebrané v oblasti Hrádek – Vizovice – Luhačovice* (1931, 80 s., 75 příspěvků od 21 vypravěčů);
- Jan Černý: II. *Povídky sebrané v oblasti Horní Srnie, Skála a Bošáca* (1932, 64 s., 69 příspěvků od 21 vypravěčů);
- Jan Černý: III. *Lidová tradice, sebraná v oblasti Jihlava, Fačkov, Maríková* (1933, 77 s., 78 příspěvků od 20 vypravěčů);
- Josef Doležal: I. (prázdniny 1930 – Bystřicko pod Hostýnem, západní část Vsatska a část Valašska – Kloboucka) (1930, 80 s., 60 příspěvků od 16 vypravěčů);
- Josef Doležal: II. *Povídky sebrané o prázdninách 1931 na Vsatsku* (1931, 134 s., 57 příspěvků od 11 vypravěčů);
- Josef Doležal: III. *Sbírka tradic Josefa Doležala o prázdninách roku 1932 na Vsatsku (pohraničí), Stará Turá a Čachtice III* (1932, 109 s., 58 příspěvků od 6 vypravěčů);
- Jaroslav Hloušek: *Povídky z náměšťského okolí* (1932, 66 s., 93 příspěvky od 5 vypravěčů);
- Jaroslav Kanyza: *Lidová tradice ze Záhoří* (1932, 73 s., 32 příspěvky od 6 vypravěčů);
- Bořivoj Novák: *Lidové povídky od Valašských Klobouk* (1929, s. 251 s., 73 příspěvky od 8 vypravěčů);
- Jan Plhal: *Povídky Mikuláše Koláčka ze Zděchova* (1930, 42 s., 14 příspěvků od 1 vypravěče);
- Jan Plhal: *4 sešity lidových tradic z Bečev* (1929–1930, 1. 1929, 114 s.; 2. 1929–1930, s. 115–187; 3. 1930, 62 s.; 4. 1930, 59 s.; celkem 101 příspěvek od 21 vypravěčů);
- M. Rachmanová: *Národní tradice z Břeclavska a Lanžhotska* (1932, 51 s., 68 příspěvků od 14 vypravěčů);
- František Vahala: *Povídky, sebraných o prázdninách 1931 v kraji ostravickém a starohamerském* (1931, 160 s., 129 příspěvků od 11 vypravěčů);

Ladislav Žilka: I. *Povídky sebrané o prázdninách 1931 v krajích: kraj severovýchodně od Strážnice a Velké nad Veličkou* (1931, 51 s., 73 příspěvků od 14 vypravěčů);

Ladislav Žilka: II. *Lidové tradice z okolí Boskovic*. (1933, 123 s., 94 příspěvků od 27 vypravěčů).

Sešity a desky, do nichž je v jednom případě vložen list od zapisovatele Wollmanovi, obsahují vzorně provedené zápisy ústní lidové tradice podle předem přesně stanovené metodiky. F. Wollman vedl své seminaristy k tomu, aby se snažili o dialektologicky věrný zápis jazykově autentické podoby. Vzhledem k tomu, že bezprostředně vznikající písemné zachycení ještě nepracovalo s dnes běžnou záznamovou (nahrávací) technikou, důraz na zachycení původní mluvené podoby (stejně jako u slovenských pohádek) směřoval k podrobnému záznamu charakterizujícímu i nositele, tj. samotného vypravěče, a to k zápisu pohlaví, věku, sociální a profesní mobility, ale i z hlediska lidsky individuální situace. Záznamy pověstí a pohádek jsou napsány perem, často se vyskytují i ve strojopisné podobě (formou vložených listů či dvoulistů do sešitu), která vznikla dodatečným přepsáním (čistopisem) pořízeného zápisu. Jen ojediněle – jako například u B. Nováka, který zprostředkoval pravděpodobně jedny z esteticky a hodnotově nejceněnějších folklorních textů celého moravského sběru, a to od vypravěče Stoklasy z Lačnova – byl pořízen těsnopisný zápis, poté převedený do strojopisné formy. Záznamy jsou průběžně paginovány perem nebo razítkem a dodržují Wollmanem dané kompoziční schéma – úvod, vlastní textové přepisy ústně přednesené folklorní prózy s komentáři věnovanými, jak jsme již uvedli, profilu vypravěče i popisu komunikační situace. Záznamy završovalo stručné závěrečné shrnutí s obsahem a přiloženou ručně kreslenou mapkou s vyznačenými lokalitami, ojediněle byly přiloženy i fotografie. Pouze v jednom případě – u zapisujícího studenta J. Plhala – chybí závěrečné shrnutí a konkrétní vyznačení lokalit, v nichž byl prováděn sběr.

Úvod má často charakter rozsáhlejšího záznamu s reportážním či esejistickým podtextem, v němž vedle vědeckých reflexí zaznívá zejména stesk na obecný úpadek folklorních tradic a starých zvyků. Například L. Žilka v roce 1931 při výzkumu lidové prózy v obcích severovýchodně od Strážnice (Nivnice, Korytná, Javorník, Súchov, Louka ad.) konstatoval, že „*venašel... v lidu skoro žádné pochopení pro jeho tradice... Jinak lid doma už čte noviny a knihy, které děti nosí ze školy a starší se modlí a čtou ve starých kancionálech a biblí*“.¹² Žilkův sběr dokládá jednoznačný ústup pohádky, její kontaminaci s místními pověstmi a pověrami, v případě jánošíkovských pověstí na Javornicku dokonce „nežádoucí“ látkoslovné mísení se současnými motivickými prvky. Stírání rozdílu mezi městem a venkovem v důsledku přirozené industrializace, postupující

12 Žilka, L.: *Lidové tradice moravskoslovenské (severovýchod od Strážnice)*. Úvod ke sběru povídek sebraných o prázdninách 1931, rukopis, s. III.

školní vzdělání a intenzivnější způsob mezigenerační komunikace vede k tomu, že: „starší pamětníci a vypravěči umírají, nebo už vymřeli a mladí již vyprávět neumějí. Je to ostatně přirozeno. Jsou to veliké vesnice, ve většině z nich jsou již měšťanské školy, které přispívají nejen k zániku dialektu, ale i tradic. Lid již také hodně čte, čímž mizí jeho tvůrčí činnost“.¹³

K podobnému závěru došel i F. Vahala při zkoumání lidové prózy z okolí Ostravicka a Starých Hamer. Přesto předpokládal, že na zachování ústní slovesnosti, jejího přirozeného šíření má pozitivní vliv tvořivá profesionální schopnost vypravěčů narativně reprodukovat folklorní text jako stále obnovený variant – „kde je zájem i u mladé generace, tam tradice tak rychle nevyumizí, drží se vždy v určitých centrech kol dobrých vypravěčů, kteří zpravidla mluví i dobrým dialektem lašským, do něhož se těsně při hranicích mísí i tvary slovenské“.¹⁴ U dalšího seminaristy Jaroslava Hlouška, který v roce 1929 podnikl cestu do náměšťského kraje, se nenaplněné očekávání mísí s jemnou ironií – „kraj zůstal skoupý a zatvrzelý. Cesty úmorným horkem a bídnými cestami nepřinesly zasloužené kořisti ani vděku. Tázavé, polovýsměšné oči selských stařen provázely mou klopotnou odysseu... a nic dobrého nevěštící mlčení“.¹⁵ Své výsledky sběru přirovnává ke „kořisti“, kterou se stala „trofej téměř měsíčního lovu, vpravdě svátečního, proto slabého“.¹⁶ Jediná žena z Wollmanových seminaristů M. Rachmanová, mapující o prázdninách roku 1932 folklorní tradici na Břeclavsku, uvedla: „Ti, kteří uměli vypravovat, již pomřeli a mladší se ani o to nezajímali a nesnažili se zapamatovat ty ‚hloupé povídky‘“.¹⁷

Profily vypravěčů se pohybují mezi strohým popisem redukováným na taxativní uvedení relevantních údajů a charakteristiku zahrnující vedle informace o konkrétní komunikační situaci, v níž zápis probíhal, i hodnotící postoj s vnitřní charakteristikou vypravěče včetně zevní fyziognomie. Například Jaroslav Kanyza při sběru na Záhoří mezi Lipníkem nad Bečvou a Bystřicí pod Hostýnem si u vypravěčky Albíny Janáčkové uvedl: „vdova – výměnkářka (74 roky stará) v Týně. Velice zbožná, ledacos ví o strašidlech a hastrmanech i zbojnicích, ale bojí se to vykládat. Jenom dvě pohádky [= O čarodenci, O syrovým řezníkovi – pozn. A. Z.] jsem od ní slyšel a to se ještě pokřivovala a obrátila oči k nebi, jako by prosila za odpuštění.“¹⁸ Rovněž J. Hloušek při portrétu devětašedesátileté vypravěčky Marceliny Juřicové z Náměště nad Oslavou zdůraznil způsob přednesu a nonverbální gestikulace a také opsal fyzickou podobu, a to v souvislosti s náčrtem žánrové charakteristiky folklorního projevu, který klasifikoval jako

13 Ibidem, s. III.

14 Vahala, F.: *Mým úkolem bylo sbíratí...* Úvod ke sběru povídek sebraných o prázdninách 1931 v kraji ostravickém a starohamerském, rukopis, s. 6.

15 Hloušek, J.: *Úvod*, rukopis sběru lidové prózy, 1932, s. 5.

16 Ibidem, s. 6.

17 Rachmanová, M.: *Poněvadž bydlím o prázdninách...* (úvod). In: Národní tradice z Břeclavska a Lanžhotska, rukopis sběru lidové prózy, 1932, s. 4.

18 Kanyza, J.: *Obsah*. In: Záhoří (lipanské) mezi Lipníkem nad Bečvou a Bystřicí pod Hostýnem, rukopis sběru lidové prózy, 1932, s. II.

legendu či tzv. legendární pohádku (*Tak šel pan Kristus...*): „*Vypravuje živě, dramaticky. Gesta jejích rukou jsou bystrá a hbitá, doplňují vhodně vypravovaný děj... Mluví rychle, nemate se, nevzpomíná... Když domluví, čeká lačně na další pokyny... Legenda její je barvitá a jasných a svěžích barev.*“¹⁹ Obdobně F. Vahala u svého nejlepšího pohádkáře Vincence Žáčka z Ostravicka zprostředkoval s dramatickým akcentem zevnějšek včetně nejmenších detailů, zároveň opis geneze konkrétního záznamu spojil s vymezením vztahu jeho nositele k životu lidového kolektivu: „*Mluví i krásně dialekticky, četbou však přece je řeč trochu porušena. Vypráví s celou duší ... při vyprávění žije jen své pohádce, ničím se nenechá vyrušovat... gestikuluje... víčka přivírá ve štěrbinu a zase je rozevívá, mluví, jako by mluvil k celému shromáždění, hlasitě, se všemi odstíny, jako by hrál divadlo, má znamenitou mimiku. Přitom vypravuje tak přesvědčivě, že posluchači ... ani nedutají a hledí naň s obdivem.*“²⁰

Exkurz do oblasti sociální psychologie, totiž zachycení relace vypravěč – posluchač s důrazem na komunikačně-sémiotické bytí, umožňuje v intenzivní míře na rozdíl od předchozích moravských sbírek objektivněji a nezkráceně postihnout vztah vypravěče k místnímu společenství. V záznamech posluchačů je vedle portrétu vypravěče vždy uvedena i konkrétní lokalita, k níž je připojen i v některých případech stručný seznam odborné folkloristické literatury s odkazem na tematicko-žánrový variant pohádky. Wollman si i přes své primární literárněvědné školení uvědomoval, že pro studium folkloru je relevantní věrné postižení bezprostřední ústní umělecké komunikace v malé skupině. Záznamy posluchačů proto, jak jsme již připomněli, zahrnují aspekty etnicity, náboženství, vedle věku i zaměstnání a příbuzenské vztahy, protože proces folklorní komunikace podléhá kolektivní apercpci, která funkčně determinuje syžetovou fabulaci a její stylistickou formu. Rozhoduje tudíž nejen slovesná „tvarová“ výpověď jako jistý komunikát, ale i prostředí v dané časové a místní situaci, především však intence, odrážející sociální a estetické normy příslušné skupiny. Wollmanova teoretická představa vycházela z pojmového vymezení funkčně strukturální metody P. G. Bogatyreva, který považoval studium funkcí a jejich korelačních vztahů „*za jeden z nejdůležitějších úkolů moderní etnologie*“ (Vrhel 2007: 341).

Wollmanovské moravské sběry celkově dovolují v době obecného ústupu folklorních prozaických tradic geneticky a tematologicky konfrontovat jednotlivé typy s předchozími zápisy moravských pohádkářů a upravovatelů. Jeden ze zapisovatelů tohoto sběru, český folklorista Jan Černý, napsal ve svém nekrologu *Frank Wollman (5. 5. 1888 – 9. 5. 1969)* (Černý 1969), že profesor kladl na seminářích mj. za cíl vedle aktuálního podchycení živé lidové tradice i zjištění moravsko-slovenské látkové komplementarity. Sběry proto zachycují i moravsko-slovenské

19 Hloušek, J.: *Úvod*. In: Povídky z náměšťského okolí sebrané roku 1929 a 1930, rukopis sběru lidové prózy, 1932, s. 50.

20 Vahala, F.: *Vincenc Žáček*. In: Povídky, sebraných o prázdninách 1931 v kraji ostravickém a starohamerském, rukopis sběru lidové prózy, s. 75.

oblasti a částečně také i příhraniční slovenské lokality. Například M. Rachmanová v létě 1932 při studiu Lanžhotska navštívila Brodské a Kúty, kde zapsala dvě krátké pohádky o neznámé kmotře a zbojnicích spolu s pověstí o faráři a nevěrné ženě. Velkou cestu na Slovensko realizoval především J. Černý, který v červenci 1932 provedl rozsáhlý sběr za Vlárským průmyskem v prostoru Horní Srnie – Dolní Srnie a v červenci 1933 v Pováží na trase Mojtín – Čičmany – Fačkov – Maríková. Výsledky tohoto průzkumu byly rozsáhlé – 147 příspěvků od 41 vypravěčů. S odstupem času Černý vzpomínal: „*Vydatnými pomocníky při navazování kontaktů s vesničany byli místní učitelé – na Slovensku většinou Češi – faráři, starostové i hostinští, všechno ostatní záleželo na sběrateli, aby si v novém prostředí získal co nejdříve důvěru*“ (Černý 1969: 348). Obdobně Josef Doležal, který podnikal v letech 1930–1932 terénní výzkumy v blízkosti Bystřice pod Hostýnem, v západním Vsatsku a ve Valašských Kloboukách, roku 1932 cestoval do Staré Turé a Čachtic, kde mj. od válečného invalidy Jury Melichara zapsal historickou pověst (podle Doležalových slov však negativně ovlivněnou četbou dobových kalendářů) o legendární postavě Batoričky *O čachtickém zámku*. Slovenský podtext má i Doležalovo setkání o prázdninách 1930 se slepou devětasedmdesátiletou vypravěčkou Františkou Čížkovou z vesnice Rusava u Bystřice pod Hostýnem, která počátkem 60. let 19. století sloužila na Slovensku v rodině Hurbanů a uchovala si vzpomínku na mladého studenta Svetozára (později Vajanského). Čížková reprodukovala sedm místních vzpomínkových vyprávění, mj. pověst *O dvou bratroch* zobrazující tragické soupeření sourozenců o milovanou ženu. Je zajímavé, že postavu této slepé vypravěčky o dva roky dříve zachytil ve své monografické studii valašské vesnice *Rusava* František Táborský, který byl rodákem z Bystřice pod Hostýnem (Táborský 1928: 121–128).

Wollman vždy na semináři přidelil (po exaktním zdůvodnění) vybranému posluchači příslušnou lokalitu s etymologicko-etnografickým zadáním, které spočívalo v identifikaci původních topických prvků, determinujících charakter lokální folklorní tradice. Poté následovalo navázání kontaktu – většinou prostřednictvím upozornění místních učitelů – s vypravěčem. Výzkumy moravského sběru realizované brněnskými posluchači proto měly průběžný charakter – sběratel jako „cizí“ výzkumník, který v určené lokalitě pobýval až několik dní, kontaktoval prostředí, do něhož se snažil proniknout například spoluúčastí v pracovním procesu. Tyto kontakty se podle svědectví seminaristů navazovaly velmi obtížně – získávání důvěry, argumentační strategie směřující k vytvoření ideální komunikační situace se realizovala různými formami. Vahala v této spojitosti tvrdil: „*Téměř na každého vypravěče jsem musil jít jinou metodou, abych se s ním sblížil. Pomohl jsem na poli, jinému jsem dal napít, jinému jsem vyprávěl to či ono ap.*“²¹ Organizace sběru musela být připravena s časovým předstihem na základě studia lokality, v níž byla už v předchozích sběrech doložena

21 Vahala, F.: *Mým úkolem bylo sbírat lidové tradice...* (úvod). In: Povidky sebraných o prázdninách 1931 v kraji ostravickém a starohamerském, s. 7.

existence jisté ústní lidové tradice a v níž byli též vytipováni eventuální kandidáti vhodní pro zápis: „... *já jsem měla téměř v každé dědině někoho, kdo umí pěkně vypravovati – a hleděla jsem se s takovými lidma nenápadně seznámit,*“²² upřesňuje Rachmanová, která si v úvodním komentáři k svému sběru stanovila strategický cíl „*poznat lidi osobně, získat si jejich důvěru a sympatii, zvědět kdo z nich umí pěkně vypravovati...*“.²³ Sběry pravidelně probíhaly v létě, což představovalo jistou komplikaci při kontaktování vypravěčů, kteří byli vytíženi zemědělskými pracemi. „*Všechn materiál, který jsem nasbíral ... zapsal jsem buď na mezi, když hospodyně byla na trávě, neb večer... Všude mě odkazovali na zimu, kdy prý, dědáček s babičkou za pecí sedí,*“²⁴ napsal J. Černý. V zimním semestru sběratelé referovali o svých výzkumech, zatímco v letním semestru připravovali písemné referáty s kritickými rozbory sebraného materiálu a charakteristikou lokality a sociálního profilu vypravěče. Wollman také vyžadoval po posluchačích i studium odborné folkloristické literatury, protože své sběry měli komparovat s již existujícími sbírkami.

Zřejmě esteticky nejhodnotnějším sběrem z celého souboru je terénní výzkum B. Nováka v Lačnově v září 1929.²⁵ Jedná se zejména o strojopisný zápis ve dvoulistech (vzniklý na základě těsnopisného přepisu) 37 folklorních záznamů nejrůznějších žánrových typů lidové prózy na Valašsku. Nalezneme tu klasické pohádky zvířecí (např. *O medvedovi*) nebo čarodějné (*O chudém Jankovi*), historické a místní pověsti (*Najn, O tří studentoch*), krátká anekdotická a humorná vyprávění (*O kočičce, O Slovákovi*), dále i další přechodové útvary mezi pohádkou a pověstí. Vypravěčem byl dvaadesátiletý Jakub („Jakubůj“) Stoklasa, o kterém Novák tvrdil, že jde o profesionální, řemeslný typ, s virtuózním způsobem podání, které splňuje absolutní nároky kladené na autentickou interpretaci folkloru. Stoklasa, který požíval v okolí pověst oblíbeného vypravěče s fenomenální pamětí, za dlouhých zimních večerů krátil vesnickým ženám při draní peří čas svým vypravováním. Novák komentoval i způsob folklorních zápisů – těsnopis mu totiž umožnil u rychle vyprávěcího Stoklasy adekvátně zachytit přesnou syntax ústního proslovu se specifickými stylistickými figurami, při němž poslouchali i ostatní vesničané za absolutního ticha, takže projev byl nepřerušován a jeho vypravěčský rytmus byl plynule zaznamenáván.

Ideální podmínky pro realizaci zápisů vyplývaly i z vypravěčovy sociální mobility, z omezených možností komunikačního styku s okolím. Stoklasa nikdy nebyl na vojně, z vesnice se v podstatě nevzdálil – v době své mladosti některé povídky čerpal od vysloužilého vojáka, který dočasně bydlel v jejich rodině, dále od maminky a babičky či pocestných. Přesto Novák upozorňoval na jistý

22 Rachmanová, M.: *Poněvaď bydlím o prázdninách...* (úvod). In: Národní tradice z Břeclavska a Lanžhotska, rukopis sběru lidové prózy, 1932, s. 3.

23 Ibidem, s. 3.

24 Černý, J.: *Z mé cesty*. In: Povídky sebrané o prázdninách 1931 v oblasti Hrádek – Vizovice – Luhačovice, rukopis sběru lidové prózy, s. 2.

25 Další sběr folklorní tradice u jiných vypravěčů B. Novák podnikl na Lidečsku.

vliv četby, protože: „*Mnohé jeho povídky také ukazují na reprodukci z knižní předlohy.*“²⁶ Stoklasa, který údajně nikdy své pohádky a pověsti nepodařilo mechanicky v identicky textové podobě, při svém vyprávění neustále aktualizoval výrazovou a estetickou stránku svého jazykového projevu a volil oblíbené postavy a slovesné postupy s ohledem na své posluchače, kteří to s ním opakovaně prožívali. Při častém opakování logicky rozvíjel syžetovou osnovu a „*tvoří tedy své pohádky znovu a znovu*“;²⁷ tj. jako jejich nositel se stával ideálním spoluautorem, který prokazuje svou literární vzdělanost a který si je vědom, že jeho příběhy budou recipovány jako zábavné historky s esteticky silnějším recepčním dosahem. Tento ideální stav v Stoklasově případě potvrzuje, že „*častěji reprodukována informace postupně nabývá fabulovaného tvaru kompozičně upravených epizod až „protonovely“*“ (Beneš 1989: 31). Zápisy vznikaly během 14 dní po večerech, kdy Stoklasa „*klidně, rozvážně, bez jakýchkoliv omylů a přehánění vyprávěl pohádku za pohádkou... Měl neobyčejně krásný způsob podání, na vzrušených místech povstával a děj prováděl mimikou a živými gesty; mluvil-li o utrpení hrdinů, bylo poznat, že s nešťastnými reky cítí; naopak zase při veselých partiích se rozjařoval a v jeho hlase ozývalo se uspokojení, když pohádka se šťastně končila. Sám si byl vědom svého umění a byl na ně právem hrdý. A sám mi několikrát opakoval, že takové pohádky již nikde neuslyším*“.²⁸

Wollmanovský sběr má sice omezený rozsah, ale obsahuje různé žánry lidové prózy. V dostupných ukázkách zapsaných brněnskými posluchači jsou proto představeny pověsti v širokém slova smyslu, například místní a historické pověsti včetně méně zastoupených tzv. démonologických povídek. Pro celý sběr v podstatě platí zjištění J. Hlouška analyzujícího žánrový charakter lidové prózy ze Záhoří: „*Z povídek převládají strašidelné povídky, k nim se druží těsně povídky o nebožtících, kteří se navracejí k svým milým a známým místům.*“²⁹ V záznamech se vyskytují i různé typy pohádek, především však vlastní pohádky čarodějně (kouzelné), v menší míře i novelistické nebo legendární. Toto žánrové schéma, které se neliší vzhledem ke geografické a látkové příbuznosti od slovenského kulturního okruhu, doplňuje humorné a anekdotické vyprávění. Tyto žánry v podstatě vyplňují okruh, který dnes chápeme jako tradiční prozaický folklor, k němuž můžeme přiřadit i tzv. jednoduchá vyprávění ze života, která se nepřesně označují jako „vzpomínková vyprávění“ či tzv. memoráty. Ty většinou inklinují k humorným a anekdotickým látkám. V některých případech je velmi obtížné rozhodnout, zda konkrétní vyprávění můžeme žánrově považovat za humoristickou povídku anebo za anekdotu. Jde tu především o stylizační

26 Novák, B.: *Stoklasa*. In: Lidové povídky od Valašských Klobouk, rukopis sběru lidové prózy 1929, Lačnov, s. 62.

27 Ibidem.

28 Novák, B.: *Stoklasa*. In: Lidové povídky od Valašských Klobouk, rukopis sběru lidové prózy 1929, Lačnov, s. 61.

29 Hloušek, J.: *Závěr*. In: Povídky z náměšťského okolí sebrané roku 1929 a 1930, rukopis sběru lidové prózy 1932, s. 66.

formu zpracování, protože vypravěč může látku ztvárnit do rozsáhlejší a řetězovitě rozvedené anekdoty, anebo do volnějšího útvaru humoristického vyprávění, které v české terminologii označujeme jako tzv. humorku.

Třeba však upozornit, že i u jiných tradičních forem zachycených v tomto moravském sběru lze pozorovat infiltraci a spojování rozmanitých látek a syžetových postupů včetně motivického řetězení, tj. konstituování přechodných útvarů mezi jednotlivými druhy, jako jsou lidové povídky a pověsti, tak i přechody uvnitř těchto základních kategorií folklorní epiky (srov. Gašparíková 2004b: 598–607). Z lyrických okruhů jsou zastoupeny popěvky, říkadla, proverbiala a zejména písně vojenské a světské (milostné), dále náboženského obsahu a koledy s veselým i elegicky vážným podtextem. Z letmého pohledu na žánrovou klasifikaci moravských sběrů je zřejmé, že terénní výzkumy potvrdily všeobecný trend konkrétního stavu středoevropské aktuální folklorní tradice, a to ústup pohádek s výjimkou nadčasového typu „čarodějných“ látek a kvantitativní rozkolísanost místních a historických pověstí, zatímco humorné či anekdotické vyprávění ze života, které stálo v minulosti pro svou zdánlivě nižší estetickou hodnotu mimo sběratelský zájem, se vyskytuje s nezvyklou intenzitou. Tato skutečnost určuje i příslušný typ vypravěče, mezi nimiž se nachází relativně malé množství skutečných pohádkářů. Převažuje „smíšený“ typ, který má ve svém repertoáru jak rozmanité typy pohádek, tak pověsti či realistické příběhy ze života. Obtížné je zde i určení závislosti moravského lidového podání na knižních pramenech. Wollman nesdílel Tilleho názor v úvodu *Soupisu českých pohádek*, že ústně tradované látky mají svůj původ převážně v umělé, tištěné tvorbě a v látkách mezinárodních, například prostřednictvím překladů a adaptací (Tille 1929: IV). Jestliže Polívka napsal, že „*studujeme lidová podání studujeme duševní život širokých vrstev lidu*“ a „*odkryváme rozmanité kulturní styky a vlivy*“ (Polívka 1925–1926: 572), tak Wollman tvrdil, že slovanská lidová slovesnost jako celek tvoří relativně autochtonní soubor s analogickými rysy a jazykové příbuzenství implikuje i kulturně-historické rozdíly ve vývoji slovanských etnik, která objektivně existují v rámci geografického sousedství. Projevují se ve výběru tradovaných pohádkových typů a také ve způsobu jejich zpracování, a tudíž se týkají nikoli konkrétních národů, ale zeměpisně lokalizovaných etnických skupin. Tímto názorem se přibližoval ke geograficko-historické teorii Kaarla Krohna, že syžetové shody a paralely jen relativně vyplývají z etnicko-jazykových kritérií, ale že největší vliv na podobnost pohádek má zeměpisná blízkost a možnost vzájemného styku.

Wollman vedl své posluchače k tomu, aby pozornost věnovali i poetologické stránce – a to v duchu Polívkových stylistických rozborů (Polívka 1926–1927; 1928) si měli všimnout kompoziční funkce úvodních a závěrečných formulí a symboliky čísel. U sesbíraných moravských pohádek sice můžeme ve srovnání se slovenskými letmo konstatovat jistou jednoduchost a menší stylistickou variabilitu, což lze však vysvětlit větší mírou příbuznosti slovenských pohádek k východoslovanskému, zejména ruskému kulturnímu okruhu, které vyniká

bohatstvím ustálených formulí. Wollman dále studenty žádal, aby migrace motivů a kontaminace celých syžetů byla analyzována ze zorného úhlu, jak se vliv prostředí projevuje v kompoziční výstavbě postav a v dějové osnově příběhů. Podle Polívky (Polívka 1916), bez ohledu na interetnický charakter pohádek, lze v moravských variantách, které jsou syžetově zachyceny i v tomto sběru, odhalit těsnější svazky s lidovou tradicí východoslovanskou a zejména se slovenskou, polskou a ukrajinskou. Toto tvrzení by verifikovala či relativizovala geneticko-numerická atribuce s katalogem látek Aarneho – Thompsona *The Types of the Folktale* (1961). Ostatně, celý tento wollmanovský sběr, který je od předchozích moravských zápisů autentičtější, čeká na svou podrobnou interpretaci. Ta by měla tuto žánrově a tematicky rozrůzněnou a autenticky zachycenou prózu zařadit do mezinárodního fondu středoevropské tradice a také poukázat na jeho estetickou hodnotu a kulturní svébytnost.

Jak předpokládal Antonín Satke ve svém příspěvku *Slovenské ľudové rozprávky* (Satke 1995), ztráta Wollmanova moravského sběru představovala nenahraditelnou škodu pro českou folkloristickou obec, ale i pro širší čtenářskou veřejnost, protože „jistě z těch nejlepších [= moravských textů = pozn. A. Z.] by se byl pořídil jeden svazek v rozsahu této slovenské edice“ (Satke 1995: 160). Nalezení wollmanovských moravských zápisů ústní lidové tradice tuto obavu nenaplnuje, naopak si vyžaduje další vědeckou reflexi, ale i čtenářsky přitažlivou edici.

Říjen 2017

Literatura

- Beneš, Bohuslav. 1958. Folklorista Frank Wollman. *Český lid* 45: 142–143.
- Beneš, Bohuslav. 1989. *Úvod do folkloristiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Beneš, Bohuslav. 1996. Folklorista Frank Wollman. In: *K dějinám slovesnej folkloristiky*. Ed. M. Leščák. Bratislava: Nadácia Prebudená pieseň: 90–96.
- Blümllová, Dagmar. 2010. *Evropán Václav Tille*. České Budějovice: Společnost pro kulturní dějiny, o. s.
- Černý, Jan. 1969. Frank Wollman (5. 5. 1888 – 9. 5. 1969). *Český lid* 56: 348–349 (podeps. -ný).
- Gašparíková, Viera. 1986. *Slovenská ľudová próza a jej súčasné vývinové tendencie*. Bratislava: SAV.
- Gašparíková, Viera. 1988. Wollmanovská zberateľská akcia v rokoch 1928–1944. *Slavia* 57: 4: 354–364.
- Gašparíková, Viera. 2004a. Doslov. In: *Slovenské ľudové rozprávky* 3. Ed. V. Gašparíková. Bratislava: Veda: 861–866.
- Gašparíková, Viera. 2004b. Slovenská rozprávka v ľudovom podaní. In: *Slovenské ľudové rozprávky* 3. Výber zápisov z rokov 1928–1947. Ed. V. Gašparíková. Bratislava: Veda: 592–675.
- Hlôšková, Hana. 2004. Pôsobenie Franka Wollmana na Slovensku v kontexte dejín folkloristiky. In: *Česko-slovenské vzťahy, Evropa a svet*. Eds. I. Pospíšil – M. Zelenka. Brno: Ústav slavistiky FF MU: 27–39.
- Hlôšková, Hana. 2005. Wollmanovská zberateľská akcia a jej význam pre folkloristiku na Slovensku. In: *Studia Academica Slovaca* 34. Bratislava: STIMUL: 357–365.

- Kolečányi-Kosová, Mária. 1958. K problému rozprávání z života ako folklórneho druhu. In: *Franku Wollmanovi k sedmdesátinám*. Praha: SPN: 530–541.
- Kšicová, Danuše. 2006. Setkávání. In: *Slavista Frank Wollman v kontexte literatury a folklóru II*. Eds. H. Hlůšková – A. Zelenková. Bratislava – Brno: Ústav etnológie SAV – Slavistická spoločnosť Franka Wollmana: 37–54.
- Polívka, Jiří. 1916. Povídky lidu opavského a hanáckého. In: *Rozpravy České akademie III* 43: 103–158.
- Polívka, Jiří. 1925–1926. Diskuse o Kubínových pohádkách. *Slavia* 4: 4: 567–572.
- Polívka, Jiří. 1926–1927. Úvodní a závěrečné formule slovanských pohádek. *Národopisný věstník československý* 19: 1–16, 75–88, 145–160, 209–224; 20: 1–16, 85–100, 181–200.
- Polívka, Jiří. 1928. Poznámky o stylistice ruských pohádek. In: *Naučnyje trudy I*. Vědecké práce Ruské lidové university v Praze. Praha: Ruská lidová universita v Praze: 94–101.
- Pospíšilová, Jana. 2001. Antonín Satke jubilující (nar. 12. 11. 1920 v Komárově u Opavy). *Národopisná revue* 11: 1: 52.
- Pospíšilová, Jana – Zobačová, Andrea. 2005. *Antonín Satke*. (Bibliografická příloha Národopisné revue č. 19). Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- Satke, Antonín. 1973. Vypravěč – humorista a satirik – nejčastější typy v současném prozaickém folklóru. *Národopisné aktuality* (Strážnice) 10: 105–108.
- Satke, Antonín (ed.). 1984. *Pohádky, povídky a humorky ze Slezska*. Ostrava: Profil.
- Satke, Antonín. 1995. Slovenské ľudové rozprávky. *Slavia* 64: 1–2: 157–160.
- Satke, Antonín. 2006. Nešťastné ukončení wollmanovských moravských sběrů. In: *Slavista Frank Wollman v kontexte literatury a folklóru II*. Eds. H. Hlůšková – A. Zelenková. Bratislava – Brno: Ústav etnológie SAV – Slavistická spoločnosť Franka Wollmana: 129–130.
- Sirovátka, Oldřich. 1959. O moravských pohádkách. In: *Pohádky z Moravy*. Ed. O. Sirovátka. Praha: SNKLHU: 5–19.
- Stanovský, Vladislav. 1953. Poslední kapitola na závěr. In: N. Kolpakovová: *Kniha o ruském folkloru*. Praha: Svět sovětů: 203–212.
- Táborský, František. 1928. *Rusava*. Olomouc: R. Promberger.
- Tille, Václav. 1901–1902. Povídky, jež sebral na Moravském Valašsku. *Národopisný sborník československý* 7: 45–133; 8: 35–108.
- Tille, Václav. 1929–1937. *Soupis českých pohádek I, II/1 a II/2*. Praha: ČAVU.
- Vahala, František (zapsal). 1951. Tři lidové povídky z Ostravice. *Radostná země* 1: 164–166.
- Vahala, František (zapsal). 1957. Dvě pohádky z Ostravice. *Radostná země* 7: 6–11.
- Vrabcová, Eva – Stanovský, Vladislav. 1954. *O ruské a sovětské lidové slovesnosti*. Přeložil J. Vladislav. Praha: Orbis.
- Vrhel, František. 2007. Etnologie a pražský strukturalismus: Petr G. Bogatyrev. *Český lid* 94: 341.
- Wollman, Frank. 1912–1913. Pověst o bílé paní v literatuře a tradicích českého lidu. *Národopisný věstník československý* 7: 145–180, 193–210; 8: 182–185.
- Wollman, Frank. 1920–1922. Vampyrické pověsti v oblasti středoevropské. *Národopisný věstník československý* 14: 1: 1–16, 2: 1–57; 15: 1: 1–58; 16: 1: 80–96, 2: 133–149.
- Wollman, Frank. 1929. Problémy srovnávacího studia literatur slovanských a lidového podání slovanského, jeho cíle a metody. In: *I. sjezd slovanských filologů v Praze 1929. These a poznámky k diskusi*. Sekce č. 1. Praha.
- Wollman, Frank. 1933–1934. Jiří Polívka. 6. 3. 1858 – 21. 3. 1933. *Slavia* 12: 3–4: 586–593.
- Wollman, Frank. 1935. Zpráva o užití stipendia poskytnutého členům seminářů prof. Fr. Wollmana v Brně a v Bratislavě na sbírání lidových tradic. In: *Ročenka Slovanského ústavu*. Sv. 5–7. Za třetíletí 1932–1934. Praha: Orbis: 159–160.
- Wollman, Frank. 1949–1951. *Uvedení do metodologie literárněvědné a do teorie literatury*. Brno: FF MU (strojopis).

- Wollman, Frank. 1956. Lidová slovesnost v jazykově literárním obrození Slovanů. *Slavia* 25: 4: 555–584.
- Wollman, Frank. 1993. Slovo na cestu. In: *Slovenské ľudové rozprávky 1. Výber zápisov z rokov 1928–1947*. Eds. B. Filová – V. Gašparíková. Bratislava: Veda: 602–612. [Publikovaný rukopis F. Wollmana z roku 1959.]
- Wollman, Slavomír. 1995. In margine sbírky slovenských prozaických tradic. *Slavia* 64: 3: 327–328.
- Zelenková, Anna. 2006. Osobnosť a dielo Franka Wollmana. Bibliografia. In: *Slavista Frank Wollman v kontexte literatúry a folklóru I*. Eds. H. Hlôšková – A. Zelenková. Bratislava – Brno: Ústav etnológie SAV – Slavistická spoločnosť Franka Wollmana: 19–76.
- Zelenková, Anna. 2009. *Medzi vzájomnosťou a nevzájomnosťou. Sondy do česko-slovenských a slovensko-českých literárnych vzťahov*. Praha – Nitra: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i. – Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre.
- Zelenková, Anna. 2011. Frank Wollman a výskumy ústnej slovesnosti (inšpiratívny text z minulosti). *Slovenský národopis* 59: 2: 176–183.